

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин**

Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему

**«Повсякденне життя освітян в УРСР другої пол. 1950-х –
першої пол. 1960-х рр.: політична та соціокультурна складова»**

Студентки групи СОІ-41(з)
напрямку підготовки
(спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Лесюк Юлії Василівни

Керівник:
доктор історичних наук, доцент
Кіндрачук Надія Мирославівна

Національна шкала: _____
Університетська шкала: _____
Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	
1.1. Історіографія проблеми.....	10
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ ОСВІТЯН УКРАЇНСЬКОЇ РСР.....	
2.1. Рівень життя та матеріальне забезпечення вчителів.....	17
2.2. Побутові та житлово-комунальні умови освітян	21
РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ПОЛІТИЧНА СТОРОНА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ОСВІТЯН УКРАЇНСЬКОЇ РСР.....	
3.1. Ідеологічний вплив радянської політичної системи на повсякденне життя вчителів.....	24
3.2. Духовне життя вчителів	30
РОЗДІЛ IV. ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ТЕМУ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ОСВІТЯН В УРСР ДРУГОЇ ПОЛ. 1950-Х – ПЕРШОЇ ПОЛ. 1960-Х РР.».....	
	33

ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми бакалаврської роботи. Соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, що були характерними для другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст., вимагали подальшого вдосконалення процесу організації навчальної та виховної роботи в стінах шкіл УРСР. В той історичний час, підвищився статус школи в суспільстві як соціального інституту. Зокрема, виросла роль вчителя. Саме на вчителів покладалися завдання уніфікувати учбовий процес до вимог радянської дійсності.

Таким чином, звернення дослідницької уваги до вивчення сторінок історії повсякденного життя вчительства. І це не тільки заповнення «білих плям» в дослідженні способів життя інтелігенції, освітян, але і можливість переглянути, проаналізувати культурно-освітні й суспільно-політичні процеси вже під зовсім іншим баченням – крізь занавісу існування пересічної особи, її життя, її світоглядних, соціокультурних та матеріальних аспектів буття.

Актуальність теми бакалаврської роботи підсилюється також ще й необхідністю створення й формування вже нової системи середньої освіти, такої системи, яка б в своїй суті орієнтувалася на європейське, світове освітнє середовище. Зміна вітчизняної освітньої галузі, що полягає в провадженні інноваційних технологій, є неможливою без врахування попереднього досвіду, досвіду минулих років, особливостей становища, розвитку вчителів.

Об'єктом дослідження бакалаврської роботи являється вчительство Української РСР, як соціально-професійна група тогочасного суспільства.

Предметом дослідження бакалаврської роботи являється повсякденне життя освітян протягом другої пол. 50-х – першій пол. 60-х рр. ХХ ст., перш за все – їх культурне життя, матеріально-побутове

забезпечення, динаміка змін соціально-демографічного та кількісно-якісного показника, їхня громадсько-політична робота тощо.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи обіймають період, що сягає другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст., той час, коли відбувалися суспільно-політичні, соціально-економічні реформи, що втілювалися в життя М. Хрущовим та в значній мірі вплинули на хід повсякденного життя вчителів.

Також в окреслений період (друга пол. 50-х – перша пол. 60-х рр. ХХ ст.) пройшло реформування в цілому освітньої галузі, а це поставило перед вчителями вже нові завдання професійного характеру.

Територіальні межі бакалаврської роботи охоплюють Україну у її сучасних державних кордонах (по хронологічних межах колишня УРСР).

Мета дослідження бакалаврської роботи полягає в наступному – на основі вивчення історичних джерел, праць вчених-істориків всебічно дослідити повсякденне життя вчительства Української РСР протягом другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст.

Досягнення поставленої в бакалаврській роботі дослідницької мети містить під собою вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- дослідити рівень вивчення пропонованої теми бакалаврської роботи, зробити аналіз джерельної бази дослідження;
- узагальнити історіографічний огляд;
- прояснити кількісно-якісний склад вчителів Української РСР;
- дослідити соціально-демографічні параметри вчителів-педагогів Української РСР;
- охарактеризувати рівень забезпечення шкіл Української РСР фаховими педагогічними кадрами;
- зробити аналіз рівня життя вчителів Української РСР, їх матеріально-побутових умов проживання;
- вивчити вплив ідеологічного чинника на формування умов

- повсякденного життя вчителів Української РСР;
- продемонструвати участь вчителів Української РСР в радянській пропаганді по проведенню громадської та лекційно-агітаційної роботи;
 - дослідити дозвілля освітян Української РСР, визначити значення релігії, її впливу на повсякденне життя вчительства;
 - розробити план-конспект уроку (11 клас) з історії України на тему: «Повсякденне життя освітян в УРСР другої пол. 1950-х – першої пол. 1960-х рр.».

Методологія дослідження бакалаврської роботи. Методологічна база бакалаврської роботи визначена предметом дослідження і ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів і методів, конкретно наукових та спеціальних методів вивчення історії повсякденності.

В бакалаврській роботі застосовані загальнонаукові принципи, серед них принцип об'єктивності, історизму, комплексності, системності. Зокрема, принцип історизму дав можливість вивчити соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-освітні процеси протягом зазначеного періоду в динаміці їх розгортання, дав можливість, встановити причинно-наслідкові зв'язки проведених реформ в зазначених галузях і допоміг з'ясувати їхній вплив на повсякденне життя вчителів Української РСР.

Принцип об'єктивності послугував окресленню як і 1) позитивних моментів (мається на увазі матеріально-побутова сторона: часткове забезпечення комунальними послугами; часткове забезпечення житлом; підвищення заробітної плати; надання соціальних виплат, так і 2) негативних моментів (дефіцит товарівширокого вжитку; неякісне побутове обслуговування; неякісне медичне обслуговування).

Комплексний та системний підхід дали можливість глянути на питання повсякденності як на явище взаємообумовлених і

взаємопов'язаних частин, зокрема матеріальної частини, культурної частини, соціально-професійної частини.

Щоб з'ясувати поставлені в бакалаврській роботі завдання, серед наявних загальнонаукових методів дипломницею були використані наступні методи: метод синтезу, аналізу, дедукції та індукції. Серед конкретно наукових методів під час написання бакалаврської роботи були використані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, статистичний тощо.

Застосування під час написання бакалаврської роботи проблемно-хронологічного методу дозволило виділити головні, пріоритетні форми та напрямки радянської держави, її політики у відношенні до вчителів в хронологічному аспекті.

Для з'ясування загальних ознак специфіки й особливостей життя, повсякденності в цілому вчителів (в залежності від місця проживання, регіону проживання / чи то місто, чи село) забезпечило використання в роботі порівняльно-історичного методу.

Завдячуючи використанню синхронного методу в бакалаврській роботі встановлено зв'язки між змінами, які протікали в культурному, соціально-економічному житті тогочасного суспільства та показано вплив цих змін на життя, повсякденність педагогів протягом другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. ХХ ст.

Статистичний методи використовувався в бакалаврській роботі для загального аналізу статистичних даних, які демонструють: 1) чисельність вчителів; 2) соціально-демографічний склад вчителів; 3) забезпечення матеріальними благами вчителів тощо.

Отже, застосування під час написання бакалаврської роботи загальнонаукових підходів, спеціальних методів, наукових методів дозволяє об'єктивно і всебічно зробити аналіз ведення повсякденного життя вчительства Української РСР протягом другої пол. 50-х – першої

пол. 60-х рр. XX ст., виявити загальні тенденції та особливості цього процесу.

Наукова новизна отриманих результатів бакалаврської роботи полягає в тому, що:

- на основі всебічного аналізу джерел, огляду історіографії, вивчено вчителів Української РСР, як тогочасну соціально-професійну групу;
- подано характеристику повсякденного життя вчителів Української РСР в досліджуваний період;
- з'ясовано національний, гендерний, кількісно-якісний, соціальний склад вчителів Української РСР;
- подальшого розвитку набуло дослідження житлово-комунальних умов життя вчителів Української РСР, їхнього соціального забезпечення, задоволення медичних продовольчих потреб;
- продемонстровано суспільне значення вчителів Української РСР;
- виявлено внесок вчителів Української РСР в формування ідейних цінностей та світогляду населення.
- надано інформацію про участь вчителів-педагогів Української РСР у тогочасній громадсько-політичній роботі;
- вивчено дозвілля вчителів-педагогів Української РСР;
- показано важливість та роль релігії в повсякденному житті вчителів-педагогів Української РСР.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в наступному – фактичний матеріал бакалаврської роботи, її результати, ґрунтовні висновки можуть в подальшому бути використаними в процесі підготовки праць та посібників із історії України, а саме другої половини XX ст., в процесі підготовки праць та посібників по освіті і культурі, повсякденності вчительства впродовж другої пол. 1950-х – першої пол. 1960-х рр.

Також результати бакалаврської роботи можуть використовуватися під час розробки, читання лекцій, розробки й викладання навчальних курсів (вибіркових дисциплін) в вишах, а також для середньої спеціальної, загальноосвітньої школи.

Структура бакалаврської роботи ґрунтується на засадах проблемно-хронологічного принципу. Пропонована бакалаврська робота складається з вступу, чотирьох розділів (шість підрозділів/параграфів), висновків, списку використаних джерел (91 позиція на 10 сторінках). Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 60 сторінок, із нього 50 сторінок складає основний текст.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Теперішні наукові тенденції розвитку науки історичної посприяли збільшенню рівня зацікавленості істориків-дослідників щодо вивчення повсякденності, предметом якої стала сфера буденності людської.

Наразі на відміну від історії традиційної, напрямками пріоритетними якої стали дослідження економічних, політичних та культурних процесів в Україні. Історія повсякденності свою увагу зосередила на дослідженні не лише певних явищ чи подій, а життя людини кожного дня, її культури, її побуту, її ментальності, а отже реалій життя. Так, повернення уваги до історії повсякденності дозволяє нам не тільки переглянути відомі події минулого під зовсім іншим кутом зору, переглянути минуле в цілому, але і наблизитись до розуміння часу, відчуття епохи [21, с. 8].

Станом на сьогодні, дослідники все більш доволі часто звертають свою увагу до дослідження життя повсякденного певних окремих груп соціальних, а це студентства, селянства, науково-педагогічних кадрів та інше. Освітянська, учительська інтелігенція залишається особливим та важливим суб'єктом в соціально-культурному житті любого регіону. Учительська інтелігенція завше здійснювала реакцію майже на всі проблеми і питання регіонального характеру, державного характеру та особистісного характеру. Власне освітяни, педагогічна, освітянська інтелігенція завжди сприяла поширенню та формуванню духовних цінностей в середовищі молоді [22, с. 9].

Таким чином, аналіз праць, наукового доробку істориків, соціологів, в цілому історіографії дає нам можливість окреслити пріоритетні завдання наукового пошуку в подальшому із теми повсякденного життя вчителів. Важливо при цьому дати характеристику як узагальнюючих книг (праць), і при цьому ще й колективних й індивідуальних монографій, авторефератів дисертацій, самих дисертаційних робіт, наукових статей, які були написані й надруковані закордонними та українськими (вітчизняними) авторами [29, с. 47]. При їхньому вивченні та аналізі певний особливий інтерес був скерований на період, що вивчається.

Виходячи із хронологічного принципу, історіографію по темі дипломної умовно можемо розділити на певні 2-а етапи:

- радянський – 50-ті – 80-ті рр. ХХ ст.;
- пострадянський – поч. 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Тема дослідження бакалаврської роботи утворює певну необхідність у зверненні до великого кола робіт, які умовно розділяються на 2-і групи:

- 1) публікації, що були присвячені, власне історії педагогіки, історії самої освіти і особливостям та специфіці діяльності всього вчительства;
- 2) роботи із історії повсякдення як практичного так і теоретичного характеру [59, с. 92].

Під час класифікації науково-популярної літератури, в дипломній роботі був використаний проблемний підхід. Він в свою чергу дозволяє більш детально надати аналіз характеристиці різних праць із теми обраної.

Особливостями і специфікою післясталінського періоду історії радянської стали:

- відновлення ленінських норм державного й партійного життя, зростання керівної ролі правлячої КПРС.
- дослідники наголошували на досить таки важливій ролі Хрущова Микити в проведенні реформ всіх сфер життя суспільства.

Варто зазначити, що у всіх публікаціях окресленого періоду була підкреслена необхідність змін та невідворотність та цілеспрямованість змін. «Для праць на цьому етапі характерне відстоювання ідеї «завоювань соціалізму», особливо в освітній сфері, наведення значного фактичного матеріалу про функціонування навчальних закладів, їх зв'язок з трудовою діяльністю» [29, с. 48] і ін.

До праць узагальнюючих по історії школи радянської 50-х – сер. 60-х рр. ХХ ст. потрібно віднести ряд колективних монографій, тих монографій, на сторінках в яких є розміщеним матеріал фактичний про:

- розвиток, становлення радянської системи освіти;
- розширення шкільної мережі;
- запровадження обов'язкової восьмирічної освіти;
- запровадження загальної середньої освіти;
- підготовки вчительських кадрів тощо [79, с. 287].

Разом з усім, у вищезазначених працях розміщені дані (завищені) про витрати фінансові на розвиток власне освіти; на покращення матеріально-технічне оснащення всіх навчальних закладів; забезпечення всіх навчальних закладів педагогічними кадрами.

Одним з пріоритетних напрямків досліджень в середовищі радянських істориків-науковців є вивчення проблеми (питання) розвитку й становлення системи виховання й навчання молоді.

Окреслена тема дипломної роботи знайшла певне своє відображення на сторінках праць таких дослідників: К. Колосової; А. Бондаря; В. Мойсеєнка; І. Кошарного, Є. Березняка і ін. [79, с. 291].

Наприклад, А. Бондар присвятив свою увагу аналізу навчального процесу у школах-інтернатах, восьмирічних школах, загальноосвітніх школах та групах подовженого дня. А. Бондар звернув свою дослідницьку увагу на «запровадження трудового виховання учнів та залучення їх до корисної праці» [43, с. 184].

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження й вивчення повсякденного життя освітян, вчителів Української РСР на протязі 2-ої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст. є неможливим без аналізу джерельної бази. Бо ж при відсутності певної конкретної літератури із окресленої теми дипломної роботи, саме завдячуючи історичним джерелам є можливим наближення до всебічного розкриття питання повсякденності освітян (педагогів) в окреслений хронологічними рамками період.

Варто наголосити, що джерела із пропонованої теми ми умовно ділимо на 5-ть груп:

- збірники документів;
- статистичні довідники;
- періодичні видання [59, с. 94].

Щодо опублікованих збірників документів, то варто зазначити про їх укладення вітчизняними й радянськими вченими.

При дослідженні теми були також використані:

- звіти стенографічні партійних з'їздів;
- конференцій та пленумів ЦК КПРС;
- рішення партії й уряду;
- закони й укази ВР Української РСР [59, с. 95].

Варто також зауважити, що окремий матеріал фактологічний був почерпнутий із документальних збірників про культурне життя і про культурне будівництво у Українській РСР й функціонування та життя тогочасних закладів середньої освіти.

Всі вищезазначені документальні матеріали дають нам змогу уявити механізми «здійснення керівництва» різноманітними сферами життя суспільства, зокрема й освітньою. Всі вищезазначені документальні

матеріали також дозволяють прослідкувати реформування освітньої галузі, забезпечення її педагогічними кадрами тощо. Проте, в вказаних збірниках містяться документи, які абсолютно не суперечили тогочасній радянській офіційній ідеології, а тому до них варто абсолютно критично поставитися – тобто до їх змістового наповнення.

Неабияке значення при вивченні матеріальної частки повсякденності освітян-педагогів мають і збірники документів, які розкривають соціальне страхування й соціальне забезпечення населення, зокрема нарахування заробітної плати. В них досить таки компактно (щільно) розміщені головні інструктивні матеріали й законодавчі матеріали, із додатковими роз'ясненнями, й додатковими коментарями, що допомагають дослідникам-історикам простежити, власне, еволюцію соціальної політики у тогочасній радянській державі.

Потрібно підкреслити, що великий масив потрібної інформації містять і збірники документів, які були видані на теренах України ізнастанням 90-х рр. ХХ ст. Саме матеріал, який міститься на їхніх сторінках дозволяє виокремити (вирізнити) специфіку історичного розвитку нашої держави ще в складі Союзу РСР [43, с. 185].

Наступну, третю групу історичних джерел складають матеріали статистичного характеру. В них розміщені як всезагальні показники в розвитку радянської України, так й конкретні цифри по освітній сфері. Наприклад, саме за допомогою щорічників під назвою «Народне господарство Української РСР», ми можемо вивчати різні сторони життя суспільства: 1) сільське господарство; 2) торгівлю; 3) промисловість; 3) освіту; 4) культуру. вдалося простежити зміни в матеріальному забезпеченні населення республіки.

Завдячуючи щорічникам «Народне господарство Української РСР» ми дізнаємося про стан радянської освіти. Аналіз та вивчення щорічників дозволяє простежити забезпеченість радянських шкіл вчителями

(педагогічними кадрами), виокремити регіональні особливості, що були притаманні міському й сільському освітянам, виявити якісні й кількісні зміни посеред вчителів цілком різних регіонів УРСР.

Таким чином, опубліковані станом на сьогодні збірники статистичних матеріалів й документів дають нам змогу у загальних очертках вивчити «соціально-професійну групу вчителів 2-ої пол. 50-х – 1-ої пол. 60-х рр. ХХ ст.» та деякі певні аспекти їхнього повсякдення [43, с. 184].

Також окрему групу історичних джерел утворюють і періодичні видання, серед яких:

1) республіканські газети:

- «Радянська Україна»;
- «Правда Украины».

2) обласні газети:

- «Зоря» [79, с. 290].

На сторінках радянської преси в більшості друкувалися офіційні матеріали про перетворення у економічній, політичній, культурній сферах тогочасного життя суспільства. Варто зазначити, що на шпальтах газет, час від часу опубліковувалися скарги, опубліковувалися листи громадян, зокрема і вчителів та освітян, а саме проблеми, які в них виникали в щоденному житті.

Безперечно інформацію окремої ваги про вивчення професійного шляху вчителів розміщували на сторінках видання власне педагогічного характеру, до яких відносимо:

- журнал «Радянська школа»;
- газета «Радянська освіта» [59, с. 96].

На шпальтах вищезазначених друкованих видань часто піднімалося обговорення питання про організацію керування тогочасними радянськими навчальними закладами; про кадрове забезпечення шкіл; про

матеріально-технічне оснащення; про специфіку й особливості виховання учнів і ін.

Зауважимо, що друковані радянські періодичні видання 50-х – 60-х рр. XX ст. носили ідейну спрямованість, заполітизований комуністичний характер, а отже досить мало окреслювали різносторонні аспекти повсякденності населення Української РСР. Проте паралельно із цим, аналіз цих матеріалів і їхнє використання дозволяє цілком поглиблено усвідомити культурно-освітні й суспільно-політичні процеси тогочасного радянського періоду, які в тій чи іншій мірі впливали на життя педагогів, вчителів, освітян в цілому [43, с. 185].

Окрему групу джерельної бази становлять періодичні видання (газети), зокрема «Радянська Україна», «Правда України»), на сторінках яких публікувалася інформація про економічні, політичні і культурні перетворення, що протікали в житті суспільства в період, що досліджується.

Таким чином, статистичні матеріали, опубліковані документи, матеріали преси дають можливість вивчити становище вчителів в УРСР впродовж 2-гої пол.50-х – 1-ої пол. 60-х рр. XX ст.

РОЗДІЛ II

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ ОСВІТЯН УКРАЇНСЬКОЇ РСР

2.1. Рівень життя та матеріальне забезпечення вчителів

Варто зазначити, що уявлення про повсякденність вчителів, освітян Української РСР на протязі 2-ї пол. 50-х – 1-ї пол. 60-х рр. являється неможливим без аналізу й вивчення їхнього матеріального становища. Таким чином, комплексний аналіз визначальних компонентів повсякденності освітян, а саме:

- соціального забезпечення;
- винагороди за працю;
- умови проживання;
- можливості задовольнити продовольчі потреби;
- можливості задовольнити побутове обслуговування;
- можливості задовольнити медичного обслуговування;
- купівельна спроможність [81, с. 7].

дозволяє сформулювати певне уявлення про рівень життя представників освіти, при цьому всьому визначити місце і їхню важливість в суспільній ієрархії та соціальний статус.

– Посеред визначальних чинників, що стосувалися добробуту освітян була перш за все заробітна плата, бо ж вона формувала саме основне, базове джерело прибутків освітян та вчителів. «Умови оплати праці працівників освіти встановила спільна постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) № 245», що датується числом 10 місяця лютого 1948

р. (зазначимо, що її положення не були переглянуті аж до 1964 р. [43, с. 186]. Для певної зручності при обчисленні посадових окладів «Рада Міністрів СРСР» числа 18 червня місяця 1949 р., теж затвердила й спеціальну «Інструкцію», що фіксувала та визначала заробітну плату освітян (їх ставки) [81, с. 8].

Відповідно до вказаних і зазначених вище документів «тарифна ставка встановлювалася за 24-х годинне тижневе навантаження – для вчителів 1 – 4 класів та 18-ти годинне – для вчителів 5 – 10 класів» [43, с. 186]. Варто відзначити, що при визначенні тогочасної тарифної ставки було враховано:

- рівень освіти педагогів;
- стаж роботи педагогів;
- категорія педагогів;
- предметна спеціалізація педагогів.

Так, до прикладу, робоча ставка вчителя (міського) з вищою освітою, якій вів основні дисципліни в п'ятих – сьомих класах і при цьому всьому мав та десятирічний стаж роботи становила сімсот тридцять п'ять карбованців, в той час як ставка його колеги, що характеризувався ти ми ж кваліфікаційними параметрами, однак вів уроки в восьмих – десятих класах складала сімсот шістдесят п'ять карбованців.

Зазначимо, що різниця у зарплаті була значно відчутнішою поміж педагогами (вчителями) перших – четвертих класів та п'ятих сьомих класів. Маючи при цьому всьому середню освіту і п'ятирічний стаж роботи такі вчителі одержували зарплату: п'ятсот двадцять карбованців і шістсот карбованців відповідно [43, с. 184].

Окрім груп та категорій під час нарахування заробітної плати для вчителів брався до уваги і їх розряд. А за основу при визначенні розряду брався до уваги рівень освіти.

Всіх вчителів-педагогів відносили до 5-и освітньо-кваліфікаційних рівнів, а саме:

- із початковою освітою;
- із загальною середньою освітою;
- із середньою педагогічною освітою;
- неповною вищою;
- повною вищою освітою [43, с. 185].

У відповідності до встановлених «Міністерством освіти Української РСР» вимог, вчителі-освітяни, що належали до 3-х останніх зазначених груп, викладали (мали право викладати) відповідно в:

- 1) перших – четвертих класах;
- 2) п'ятих – сьомих класах;
- 3) восьмих – десятих класах [43, с. 187].

Однак, в зв'язку з недостатньою кількістю педагогічних кадрів в другій пол. 50-х рр. – пер. пол. 60-х рр. ХХ ст. в школах Української РСР теж працювали учителі із початковою та середньою освітою.

Із подальшою метою щодо «належного врахування освітньо-кваліфікаційної підготовки освітян», на той час існувало 3-и розряди.

Досить суттєво на розмір заробітної плати (у ставці) мав вплив педагогічний стаж роботи вчителя. Стаж роботи освітянина-педагога (вчителя) визначався у відповідності до таких наступних 4-х «річних інтервалів»:

- до п'яти років,
- від п'яти до десяти років,
- десять – двадцять п'ять років,
- понад двадцять п'яти років [59, с. 115].

За такий кожний новий період часу заробітна плата вчителя-педагога зростала на нових 10 % [81, с. 9].

«До стажу педагогічної роботи» додавався не лише сам термін роботи вчителя, а й підсумовувався час студентського навчання вчителів у стінах університетів і в стінах педагогічних навчальних закладів, «перебування вчителів у Збройних силах СРСР або партизанських загонах у період Другої світової війни, якщо цьому передувала або слідувала педагогічна діяльність» [21, с. 10]. Крім всього сказаного, в тому числі до стажу зараховувалися роки роботи у школах, тих школах, які знаходилися в західноукраїнському регіоні та були приєднані опісля завершення Другої світової війни (при тій умові, що вчителем там людина працювала не менше п'яти років).

Варто зазначити і ще один вагомий та останній чинник, який в майбутньому мав вплив на сам «розмір посадових окладів вчителів». До цього чинника варто віднести місцезнаходження власне самого навчального закладу.

Наприклад, відповідно до того, в якій місцевості була побудована школа (в сільській місцевості, чи в міській місцевості), відштовхуючись від цього, на той час побутували різні тарифікаційні ставки. Так, наприклад, ставка вчителя-педагога (педагога початкових класів), який працював на селі становила чотириста сорок один – шістсот тридцять п'ять карбованців, а їхніх колег-педагогів, що працювали у місті, ставка складала чотириста шістдесят вісім – шістсот дев'яносто карбованців [59, с. 119]. Так, в середньому розрахунку, сільські-вчителі педагоги кожного місяця, одержували на двадцять – тридцять карбованців менше в зарплаті грошей, аніж їхні колеги із міста.

Така нерівномірність у виплаті коштів між міськими та сільськими вчителями, пояснювалося перш за все тим, що вчителі, які працювали на селі мали цілковиту можливість забезпечити свою сім'ю і себе тими продуктами харчування, які були їм необхідні, оскільки велика кількість із них користувалася присадибними ділянками.

Варто відзначити і те, що розмір заробітної плати вчителя визначався і наступними критеріями:

- педагогічним навантаженням;
- додатковим навантаженням,
- виплатами, які були пов'язаними із виконанням обов'язків, що лягали на класного керівника;
- перевіркою учнівських зошитів;
- наявністю наукового ступеня;
- наявністю звання [79, с. 287].

2.2. Побутові та житлово-комунальні умови освітян

Варто зазначити, що в післявоєнні роки постало питання побудови шкільної мережі, та забезпечення шкіл педагогічними працівниками. Потреба в освітянських кадрах (кадрах вчителів) відчувалася досить гостро на території сільської місцевості. В село вчителі приїжджали не дуже охоче, щоб там провадити педагогічну діяльність, адже в селах була відсутність належних побутових та матеріальних умов.

Так, щоб підвищити інтерес вчителів до роботи на селі, Рада Міністрів Союзу РСР числа 10 лютого місяця 1948 року, видає постанову під номером № 246 під назвою «Про пільги та переваги для вчителів початкових та семирічних шкіл» [21, с. 11]. Відповідно до цього документа, вчителі сільської місцевості і їхня сім'я безкоштовно забезпечувалися електрикою та паливом, таким вчителям давали присадибні ділянки, давали пасовища, на яких могли б випасати худобу.

Також сільським вчителям надавали безкоштовну житлову площу. На дирекції шкіл, виконкоми сільських рад покладалися обов'язки надавати педагогам-освітянам комунальні квартири, а при відсутності комунальної

квартири була вказівка орендувати приватне житло (у власників будинків) та кожного місяця сплачувати плату за цю квартиру. В окресленій постанові передбачалося активне будівництво житлових будинків, для освітян-педагогів при сільських школах, при чому за рахунок грошей із самооподаткування.

Досить складна ситуація була по забезпеченню власним житлом вчителів західних областей України, адже саме там. Процес самооподаткування не проходив. В цій ситуації гроші на побудову житла для вчителів сільської місцевості не виділялися. Як вказують документи, близько 56 – 70 % від всієї кількості сільських вчителів із західної України вимушені були винаймати собі житло (квартири) [79, с. 288].

В досить такі нелегкому стані були і вчителі Сталінської області (станом на сьогодні – Донецька область). Тамтешніх 60 % вчителів жило в найманих житлах, а це трактувалося повільними темпами відбудови тогочасного народного господарства, оскільки саме вказана область під час Другої світової війни щонайбільше зазнала втрат і руйнувань [79, с. 288].

Умови життя освітян-педагогів, що винаймали житло були досить таки найважчими:

– по-перше: «не завжди відповідали встановленим нормам житлової площі (мінімум 9 кв. м на одну особу – члена сім'ї)» [21, с. 11] розміри орендованої квартири;

– не завжди відповідали встановленим нормам санітарні і гігієнічні умови орендованого житла для вчителів.

Досить часто орендовані квартири вчителів перебували в досить поганому стані, а точніше аварійному стані. Міг протікати дах, могла бути тріщина в стінах:

– по-перше: такого роду орендовані квартири вимагали негайного капітального ремонту;

– по-друге: у випадку, якщо орендована квартира своїм метражем перевищувала встановлений нормований метраж, то бували випадки, що інколи районні фінансові відділи, або ж сільські ради, категорично відмовлялася платити за додаткові метри житлової площі, тому освітяни вимушено мусіли доплачували власні кошти;

– по-третє: частими були випадки, коли місцева сільська рада «обкладала податком господарів, в чийх квартирах жили вчителі». Відповідно, в такій ситуації господарі вимагали звільнити орендовану вчителями квартиру.

– по-четверте: деякі районні фінансові відділи, у зв'язку із неповноцінним і врізаним фінансуванням, не мали змоги заплатити всю вартість орендованого для вчителів житла і вчителі вкотре, платити свої власні гроші.

РОЗДІЛ 3

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНА СТОРОНА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ОСВІТЯН УКРАЇНСЬКОЇ РСР

3.1. Ідеологічний вплив радянської політичної системи на повсякденне життя вчителів

Час впродовж 2-гої пол. 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст. відзначився тотальним зростанням ідеологічного тиску на інтелігенцію, зокрема освітян-педагогів. Під досить таки пильним особливим контролем КПРС – КПУ знаходилося вчительство. Адже саме від вчителів, від суспільної активності та ідейної спрямованості на пряму залежало формування суспільної думки та виховання молоді в дусі відданості комуністичній ідеї, комуністичним ідеалам тощо.

Варто відзначити, що після закінчення Другої світової війни, активна і доволі плідна робота радянських партійних організацій щодо збільшення ідейно-політичного рівня виховання вчителів всебічно розпочалася.

Актуальність ідейного перевиховання інтелігенції пояснювалася негативним впливом на її світогляд німецької окупаційної влади. Той пропагандистський механізм, що набрав обертів із середини 40-х рр. ХХ ст. ефективно діяв і протягом 50-х – на поч. 1960-х рр. [21, с. 13].

Відзначимо, що ключова і базова робота відділу шкіл ЦК КПУ, зокрема міських, районних, обласних партійних структур, в тому числі і профспілкових комітетів базувалася на:

- тотальному контролі в нагляді за ідейним насиченням виховного та навчального процесу у стінах школи;
- вихованні в марксистсько-ленінському дусі;

- підвищенні рівня ділової кваліфікації штатних працівників-педагогів;
- організаційному підсиленні діяльності комсомольських і партійних шкільних організацій.

Із метою посилити й підвищити ідейний, політичний рівень вчителів радянська влада створила в УРСР чітку і досить розгалужену мережу тих закладів, які вели політичну освіту і пропагували її серед мас, а саме:

- університети марксизму-ленізму;
- районні партійні школи;
- міські партійні школи;
- обласні партійні школи [81, с. 7].

Окрім сказаного, на місцях (на місцевому рівні) таку політичну освіту вчителів-педагогів втілювали в життя:

- семінари;
- гуртки,
- лекторії [81, с. 8].

Всі вони діяли при будинках вчителя, школах та клубах тощо.

Варто сказати і про те, що під час проведення занять в колі вищезазначених гуртків, під час проведення лекторіїв та семінарів для вчителів, обов'язковими були такі предмети як:

- програму КПРС;
- історію КПРС
- марксистсько-ленінську теорію,
- політекономію,
- основи комуністичного виховання,
- роз'яснювали рішення Комуністичної партії (КПРС – КПУ);
- роз'яснювали рішення радянського уряду та радянського керівництва [21, с. 11] тощо.

Так, наприклад, «у 1956 році при школах Житомирської обл. діяло понад п'ятсот тридцять гуртків із політекономії, поточної політики та комуністичного виховання. В стінах шкіл Запорізької обл. впродовж 1962 – 1963 рр. н. р. функціонувало понад чотириста п'ятдесят семінарів та лекторіїв» [29, с. 47].

У загальному, в стінах кожної школи функціонувало від 2-ох до 5-ти політичних гуртків, лекторіїв чи семінарів. Кількість членів цих гуртків (або ж відвідувачів) в межах республіки була доволі різною. Наприклад, «в 1955 р. в Херсонській області в гуртках та семінарах брало участь понад 68,6 % педагогів, в Полтавській, Запорізькій, Кримській та Житомирській – 35,4 %, 31,2 %, 26,7 %, 18,6 % освітян відповідно» [21, с. 13].

Для освітян, педагогів комуністи організовували не тільки політичні семінари й гуртки, але серед їх числа були і атеїстичні. Варто відмітити, що впродовж досліджуваних років КПРС – КПУ вело досить потужну боротьбу із релігійними «пережитками», які на той час таки панували серед українського народу. Із цією метою:

- закривалися культові споруди;
- релігійні громади знімалися із державної реєстрації, цьому слугувало недотримання людьми «радянського законодавства про культу»;
- приміщення церков, монастирів, храмів передавалися в руки місцевим радянським органам влади для подальшого використання у культурних або ж господарських цілях;
- уніатські парафії ліквідовувалися;
- монастирі та храми греко-католиків передавалися РПЦ (російській православної церкві). Наголосимо, що священники РПЦ були агентами КДБ [43, с. 186].

Таким чином, власне на вчителів, педагогів покладалися стратегічні ідеологічні завдання КПРС – КПУ по забезпеченню атеїстичного виховання

не тільки учнів, але і всього населення УРСР. Під час проведення занять у колі атеїстичних гуртків, освітяни, вчителі вели підготовку доповідей, рефератів, презентацій антирелігійного змісту. А згодом, із їхнім підготовленим змістом виступали на різного роду підприємствах, радгоспах, колгоспах тощо.

До прикладу, в «1959 р. в Закарпатській обл. і Житомирській обл. діяло сто одинадцять та дев'яносто таких гуртків відповідно, які охоплювали понад чотири тисячі осіб. За даними Рівненського обласного комітету КПУ в 1964 роком в області діяло вісімдесят семінарів для вчителів перших – четвертих класів, в яких навчалось чотири із половиною тисячі педагогів. Окрім цього, в тих населених пунктах, де діяли церкви та були зареєстровані релігійні громади, партійними комітетами створювалися школи атеїстів. Для прикладу, у чотиреста п'ятдесяти шести школах атеїстів, які функціонували в 1964 році в Львівській обл., навчалось більше три з половиною тисячі вчителів» [21, с. 13].

Проте, багаточисельною і найбільшою формою політичної освіти в середовищі вчителів стала самоосвіта.

Громадська робота вчителів, їх завантаженість, їх професійна діяльність забирала в них практично майже увесь їх вільний від роботи час. А от задоволення їхніх культурних потреб реалізовувалося за принципом залишковим, а саме – опісля здійснення всіх обов'язків, що покладалися на вчителів.

Так, вивчивши наукову літературу можемо зробити характеристику часу вчителів-педагогів, який включав в себе такі наступні обов'язки:

- професійну діяльність;
- домашню роботу (працю);
- забезпечення фізіологічних потреб;
- вільний часу, який в свою чергу складався із:
- освіти;

- громадської роботи,
- відпочинку [29, с. 47].

Наприклад, із двадцяти чотирьох годин на добу вчителі-педагоги витрачали:

- шість годин витрачалося на основну роботу;
- дві години витрачалося на підготовку до уроків та перевірку зошитів;
- дві години витрачалося на громадську роботу;
- півтори години витрачалося на підвищення кваліфікації, на участь в семінарах;
- дві години витрачалося на господарську працю;
- дві години витрачалося на відпочинок;
- тридцять хвилин йшло на гігієну особисту;
- вісім годин виділялося на сон [43, с. 185].

При вивченні культурної частини повсякденності життя, варто звернути дослідницьку увагу, власне, на те, як вчителі вели свій відпочинок, та на що саме тратили свій вільний від роботи час.

Так, відзначимо, що вагоме місце серед дозвілля педагогів посідала їхня участь саме в художній самодіяльності. В контексті періоду, що вивчається при будь-якій школі, будинку вчителя, чи клубі діяли різноманітні гуртки із художньої самодіяльності, в першу чергу:

- танцювальні;
- хорові;
- інструментальні;
- художнього слова;
- драматичні та інші [43, с. 186].

Зазначимо, що організацією гуртків художньої самодіяльності активно займалися тогочасні профспілкові комітети.

Варто зазначити, що в залежності від кількості педагогічних кадрів в школах, що розташовані в різних областях УРСР побутувала абсолютно різне кількісне наповнення гуртків. Так, наприклад «у 1955 році при школах Полтавської та Сумської областей функціонувало понад п'ятсот і двісті гуртків художньої самодіяльності у яких брали участь близько сім тисяч та чотири тисячі педагогів. В Дніпропетровській області станом на 1961 рік, нараховувалося триста шістдесят чотири гуртки, які відвідувало понад шість із половиною тисяч осіб. В Житомирській області станом на 1963 рік функціонувало чотириста п'ятнадцять гуртків із восьми тисяч учасників» [59, с. 88].

Результатом діяльності вищезазначених гуртків художньої самодіяльності були зокрема концерти, які проводилися при святкуванні ювілейних дат чи різноманітних свят.

Варто підкреслити і те, що при будинках вчителя (переважно обласних) відкривалися мистецькі лекторії та університети культури. До прикладу, при «Київському будинку вчителя» на поч. 60-х рр. ХХ ст. діяв:

- трьох річний університет культури;
- діяли річні лекторії із східного, західноєвропейського, та російського мистецтва;
- діяли дворічні лекторії із східного, західноєвропейського, та російського мистецтва [59, с. 89].

У досліджуваний період при «Криворізькому будинку вчителя», що функціонував в Дніпропетровській області, був створений музичний факультет, який нараховував шістдесят вісім педагогів [21, с. 13].

Припишемо, що вчителям через велике навантаження громадськими обов'язками та обов'язками професійними, постійно не вистачало часу для постійної і систематичної участі в діяльності гурткової роботи. Тому, членство у цих гуртках при будинках вчителя, чи школах, було малим по кількості, а відвідування цих гуртків теж було доволі незначним. Так, до

прикладу, у 1954 році, гуртки Ворошиловградського (сьогодні Луганського) будинку вчителя відвідувало тільки триста людей, а у гуртках, які функціонували в 1955 році в стінах Херсонського обласного будинку вчителя, взяло участь тільки сімдесят людей [59, с. 90].

Зазначимо, що керівництво профспілок, із метою діяльності гуртків художньої самодіяльності, активно змушувало вчителів їх відвідувати. Наприклад, тільки через примус «керівництва Бердянського міськкому профспілки Запорізької області, в місті на протязі 1957 – 1959 років функціонував хор вчителів, в той час як в інших містечках цього району не існувало ні одного гуртка художньої самодіяльності» [81, с. 8].

Із подальшою метою щодо популяризації роботи по художній самодіяльності серед мас, кожного року, профспілкові комітети робили огляди художньої самодіяльності. Такі огляди відбувалися на республіканському, на обласному, на районному та міському рівнях. В більшій мірі, у таких оглядах художньої самодіяльності брало участь достатньо велика кількість учасників.

3.2. Духовне життя вчителів

Нищачи релігійність серед населення радянська влада нав'язувала вчителям нову радянську обрядовість. Стали популярними відзначення таких державних свят, як: 1 Травня, 8 Березня, річниці Жовтня, Новий рік, 23 Лютого.

Партійні ідеологічні структури примушували педагогів вести лекційну роботу з учнями. Вчителі у своїх виступах вели бесіду про історію походження певного радянського свята.

Окрім всього, до кожного радянського державного свята вчителі вели постановку номерів художньої самодіяльності й за участі учнів виступали перед місцевими жителями із підготовленими номерами.

Отже, на той час стало вимушеним святкування радянських державних свят, що склало їх невід'ємну частину повсякдення. Зазначимо, що дні державних свят ставали вихідними, а це давало можливість провести вільний час із сім'єю, або ж просто відпочити.

Одночасно із офіційними святами, у повсякденності вчителів побутували релігійні традиції. Зазначимо, що впродовж 50-х – 60-х рр. ХХ ст. атеїстична атмосфера, що була в суспільстві, не давала можливість держпрацівникам, в тому числі вчителям, цілковито проявляти свою релігійність. За ідеологічними канонами КПРС – КПУ всі повинні були бути атеїстами і носіями атеїзму.

Та не зважаючи ні на що, вчителі все ж таки зуміли зберегти в своєму повсякденному житті релігійні традиції. Вони потайки ходили до церкви та вірили в Бога, також потайки вони проводили релігійні обряди і святкували релігійні свята. Все проходило таємно, адже в разі викриття їх релігійних переконань педагогам загрожувало їхнє звільнення із робочого місця.

До свят, які святкували вчителі віднесем такі великі традиційні церковні свята, як: Великдень, Різдво, Трійцю.

Наприклад, на Різдво, на Святий Вечір вчителі намагалися готувати потайки дома всі 12-ть страв, а на Паску вони розписували писанки, а на Зелені свята застеляли у своїх домівках підлогу зеленим зіллям.

Вчителі також святкували і ряд других церковних свят:

- День святого Василя (14 січня);
- Святе Водохреще (19 січня),
- День святих Петра і Павла (12 липня);
- свято Покрови (14 жовтня) і інші.

Зазначмо, що вчителі таємно здійснювали і релігійні обряди. Серед них ми можемо виділити: вінчання в церкві із священником, хрещення дитини, поховання покійників за церковним обрядом.

Однак, були випадки «коли інспектори Уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР в УРСР слідували за віруючими та їх релігійними переконаннями, викривали таємні обряди педагогів і доповідали про них в партійні органи» [43, с. 185].

Наголосимо на тому, що особливо стійкими були релігійні традиції, які побутували на теренах Західної України, а саме в таких областях:

- Львівській;
- Івано-Франківській;
- Тернопільській;
- Волинській.

В зазначених регіонах вчителі таємно відвідували церкви, тримали у своїх оселях ікони [29, с. 48].

Побутування релігійних традицій й дотримання релігійних обрядів мало свою тривалу історію в житті українського народу і в повсякденне життя вчителів воно влилося під впливом старших по віку людей, до яких належать дідусі, бабусі, батьки. Адже, власне, їхній світогляд сформувався ще в дореволюційний період, в часи коли шанували віру в Бога. Змалку кожному родичі прищеплювали шану і любов до Церкви. Також важливе значення мало й те, що через атеїстичні настрої вчителі не мали бажання отримати осуд із боку рідні.

Отже, не дивлячись на те, що в комуністичному суспільстві панувала атмосфера зневаги та нищення проявів релігійності, проте в свідомості вчителів, а особливо це стосується педагогів із сільської місцевості, потайки зберігалися релігійні переконання й залишалася віра до Бога.

РОЗДІЛ ІV**ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ТЕМУ
«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ОСВІТЯН В УРСР ДРУГОЇ ПОЛ. 1950-Х –
ПЕРШОЇ ПОЛ. 1960-Х РР.»****ПЛАН-КОНСПЕКТ
з історії України****Клас: 11****Тема: «Повсякденне життя освітян в УРСР другої пол. 1950-х – першої пол. 1960-х рр.»**

Вступне слово: Вивчення сторінок історії повсякденного життя вчительства викликає зацікавлення. І це не тільки з точки зору заповнення «білих плям» в вивченні способів життя інтелігенції, освітян, та ще й зі сторони перегляду культурно-освітніх й суспільно-політичних процесів вже під зовсім іншим баченням – це кризь занавіску існування пересічної особи, її життя, її світоглядних, соціокультурних та матеріальних аспектів буття. На даний час є необхідність створення й формування вже нової системи середньої освіти, такої системи, яка б в своїй суті орієнтувалася на європейське, світове освітнє середовище. Зміна вітчизняної освітньої галузі, що полягає в провадженні інноваційних технологій, є неможливою без врахування попереднього досвіду освіти та вчительства.

Мета уроку: вивчити повсякденного життя вчительства Української РСР протягом 2-ї пол. 50-х – 1-ї пол. 60-х рр. ХХ ст.

навчальна:

- вивчити соціально-демографічні параметри вчителів-педагогів Української РСР;
- вивчити рівень забезпечення шкіл Української РСР фаховими педагогічними кадрами;
- вивчити рівень життя вчителів Української РСР та їх матеріально-побутові умові проживання;
- вивчити вплив ідеологічної чинника на формування умов повсякденного життя вчителів Української РСР;
- продемонструвати участь вчителів Української РСР в радянській пропаганді по проведенню громадської та лекційно-агітаційної роботи;
- вивчити значення релігії для повсякденності вчительства .

розвивальна*розвивати:*

- уміння працювати самостійно та в групах однокласників;
- уміння до креативних роздумів;
- уміння аналізувати проблеми освіти (вчительства) сьогодення та шукати вирішення таких ситуацій через призму історичного досвіду повсякденності життя вчителів Української РСР протягом 2-ї пол. 50-х – пер. пол. 60-х рр. ХХ ст.;
- уміння виділяти ґрунтовні і основні моменти у вивченні нового матеріалу;
- уміння самостійно працювати із документами, робити її аналіз;
- уміння формувати зацікавленість та пізнавальний інтерес до нової теми і навчання в цілому.

виховна:

виховувати:

- толерантне й поважливе ставлення до позицій інших людей;
- почуття патріотизму на прикладі вчителів, що були опозиційно налаштовані до радянської тоталітарної держави;
- повагу державотворчих традицій нашої держави;
- доброзичливе ставлення в спілкуванні із вчителем;
- національну ідентичність та національну свідомість українських школярів.

Тип уроку: комбінований

Обладнання:

- підручник з історії для 11 класу «Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України : підруч. для учнів загальноосвітніх навч закладів. 4-те видання, доопрацьоване й доповнене. Київ : Генеза, 2001. Ч. 2: 1939 – 2001: 11-й кл. 2001. 381 с.»;
- тексти опублікованих документів.
- ноутбук.

Основні терміни:

- *«Тоталітаризм* – система державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності як економіка і господарство, культура, виховання, релігія»;
- *«Період «відлиги»* – поширена, але неформальна назва періоду

історії СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х р. – початок 1960-х р.)»;

- «*Інтелігенція* – суспільний прошарок, соціокультурне співтовариство; у широкому розумінні – люди розумової праці, що в першу чергу зайняті у таких сферах суспільної діяльності як освіта, наука, мистецтво; згодом до них приєдналися охорона здоров'я, та розвиток технологій і виробництва; і мають для цього відповідну освіту»;
- «*Учитель, учителька* – людина, яка навчає інших людей, передає їм певні знання про життя. У вузькому розумінні – спеціаліст, що проводить навчальну та виховну роботу з учнями в загальноосвітніх школах різних типів»;
- «*Школа* – це навчальний заклад, призначений забезпечувати навчальний простір і середовище для навчання учнів під керівництвом вчителів»;
- «*Радянська пропаганда* – державна пропаганда комуністичної ідеології, способу життя та політики монопольної влади КПРС в СРСР та її експансії в усьому світі. Це, з одного боку реклама переваг радянського соціалізму над відкритим суспільством, а з іншого – це критика «загниваючого» капіталізму та Заходу з використанням інсинуацій».

План

- 1.** Матеріально-побутові умови життя освітян Української РСР
- 2.** Соціокультурна та політична сторона повсякденного життя освітян Української РСР
- 3.** Ідеологічний вплив радянської політичної системи на повсякденне життя вчителів

4. Значення духовності та релігії в житті вчителів

Хід уроку

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
	1. Організаційний момент	1) Привітання 2) Перевірка присутніх		
	2. Перевірка домашнього завдання		<p>1) Чому радянська влада не хотіла іти на поступки опозиційній українській інтелігенції?</p> <p>2) Що ми відносимо до матеріального забезпечення життя людини?</p> <p>3) Що ми відносимо до житлово-комунальних та побутових умов життя людини?</p> <p>4) Який вплив несе в собі політична та ідеологічна системи радянської держави на повсякденне життя педагогів УРСР впродовж 2-ої пол.</p>	

			1950-х р. – поч. 1960-х р.?	
	3. Етап мотивації	Перегляд уривку із документального фільму «Соціокультурна складова повсякденного життя вчительства УРСР: 2-а пол. 1950-х р. – поч. 1960-х р.»		
	4.Актуалізація опорних знань і навичок		<p>1) Яку епоху ми вивчаємо?</p> <p>2) Проаналізуйте офіційний дискурсу з приводу вчительства в УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст. (матеріали преси, партійні документи, стенограми засідань КПРС – КПУ).</p> <p>3) Розкрийте неофіційний дискурс (публіцистичні твори, статті, щоденникові записи), що відображають основні світоглядні домінанти українського нонконформізму серед вчителів, педагогів, освітян</p>	

			<p>в цілому в УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.</p> <p>4) Охарактеризуйте державну політику радянської системи у галузі освіти та розкрийте її ідеологічний контекст протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.</p> <p>5) Визначте особливості та механізми впровадження політичних рішень у сферу освіти УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.</p>	
	5.Вивчення нового матеріалу	<p>Матеріальна складова педагогів-освітян 2-гої пол. 50-х – 1-шої пол. 60-х рр. XX ст. на той час відзначалася своїми особливостями, да характеризувалася суперечливими явищами. В першу чергу головними визначальними критеріями матеріального благополуччя педагогів була заробітна платня. Вона ж складала основу прибуткової частини їх домашнього бюджету. У селі педагог отримував грошову винагороду за свою працю. Регулярні</p>	<p>1) Що Ви знаєте про вчительство УРСР як соціально-професійну групу українського суспільства?</p> <p>2) Яким було суспільне становище вчителів в УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.?</p> <p>3) Які заходи здійснювалися зі зміцнення</p>	

		<p>виплати грошей (заробітної платні) та не дуже високі ціни на продукти, продовольство дозволяли педагогам забезпечувати себе «основними продовольчими потребами». Вчителі повноцінно харчуватися, що досить таки позитивно відображалися на їхньому стані здоров'я, і на їхній працездатності. Також вчителів держава наділяла земельними ділянками, присадибними ділянками.</p> <p>Із метою щоб заохотити вчителів працювати на селі, радянська влада надала сільським освітянам ряд пільг по забезпеченню житла, по оплаті комунальних послуг, по забезпеченню їх продуктами харчування. Однак, в повному обсязі, сільські вчителі не отримували тих задекларованих радянською державою матеріальних пільг.</p> <p>Важкі умови для проживання були однією із тих причин, по якій проходив відтік кадрів педагогічних з села в міста та районні центри. Проте і в містах житлове питання педагогів залишалася теж не вирішеним, проте, вчителів вабило різноманітність міського культурного дозвілля та краще облаштування</p>	<p>матеріально-технічної бази загальноосвітньої школи УРСР (будівництво нових навчальних приміщень, випуск обладнання для шкільних кабінетів, майстерень тощо) протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст.?</p> <p>4) Які форми дозвілля вчителів протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст. Вам відомі?</p>	
--	--	---	---	--

		<p>побуту тощо.</p> <p>В 2-й пол. 50-х рр. ХХ ст. протягом 1-ї пол. 60-х рр. ХХ ст. радянська політико-ідеологічна система була головним формуючим важелем соціо-культурного повсякденного життя вчителів. В тогочасному радянському суспільстві, вчителі виконували важливу функцію провідника тоталітарної держави. Вчителі, спільно із членами КПУ, членами комсомолу (різних ланок партійних організацій) були вимушені формувати комуністичну свідомість кожного учня, суспільну свідомість в цілому.</p>		
	<p>6.Систематизація і узагальнення знань</p>		<p>Дидактична гра «Історичний футбол»</p> <p>Запитання:</p> <p>1) Відзначте особливості шкільної освіти УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст.</p> <p>2) Відзначте особливості та специфіку духовної сфери повсякденного життя освітян в УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч.</p>	

			<p>60-х рр. XX ст.</p> <p>3) Якими методами русифікували школи УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.?</p> <p>4) Назвіть основні параметри кількісного складу вчителів УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.</p> <p>5) Назвіть основні параметри якісного складу вчителів УРСР протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.</p> <p>6) Які форми відпочинку вчителів протягом 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст. Вам відомі?</p>	
	<p>7. Висновки</p>	<p>Вчителі, освітяни, педагоги сприяли процесу забезпечення ідеологічного контролю радянської влади над життям суспільства, над громадянами. Вчителі насаджувалися суспільству засади і основи комуністичної моралі.</p> <p>Також вчителів</p>		

		<p>радянська влада змушувала займатися «самоосвітою», комуністичною «самоосвітою», а саме читати, програми КПРС – КПУ, їхні рішення, вивчати праці В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, книги марксизму-ленінізму тощо. «Постійними формами політичного навчання впродовж 2-гої пол. 50-х – 1-шої пол. 60-х рр. ХХ ст. було охоплено близько вісімнадцяти відсотків педагогів». Проте, варто наголосити, що в більшості вчителі до такого роду занять (навчання) відносилися досить формально і вимушені були їх відвідувати через вимогу радянських партійних структур.</p> <p>Важливу роль в проведенні повсякденності педагогів відігравала їхня власна участь в суспільному, громадському житті. Вчителі виконуючи обов'язки народних дружинників, депутатів місцевих рад, членів соціальних комісій. Така постійна зайнятість освітян різними понаднормовими обов'язками, створювала ситуацію за якої в педагогів не було вільного часу для свого власного відпочинку.</p> <p>Доведено, що громадське життя, професійна діяльність та дозволя</p>	
--	--	--	--

		освітян знаходилося під пильним контролем та наглядом профспілкових, партійних комітетів. Тобто всі сторони життя вчителя характеризувалися радянською заідеологізованістю. Навіть в проведенні свого власного дозвілля, вчителі, педагоги були абсолютно позбавленні самостійності.		
	8. Домашнє завдання		Написати історичне есе про радянську школу УРСР періоду 2-ої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.	

ВИСНОВКИ

Основні наукові результати бакалаврської роботи можна звести до наступних висновків:

Всебічний аналіз історіографії з окресленої теми засвідчив, що пропонована проблематика не знайшла своєї належної наукової розробки ні в працях істориків радянського періоду, ні в працях вітчизняних науковців періоду незалежної України.

Радянські історики зацентували свою увагу в більшій мірі на вивченню сторінок історії освіти, проведенні освітніх реформ, цілого процесу розвитку інтелігенції, підготовки інтелігенції до підвищення комуністичного ідейно-політичного рівня, суспільної ролі педагога в тогочасному суспільстві. Однак, питання повсякденного життя вчителів, на превеликий жаль залишилися поза дослідницькою увагою. Тільки в деяких працях маємо змогу бачити дані про умови побуту громадян, їх матеріальне становище, їх медичне забезпечення зі сторони держави

З появою нових історико-дослідницьких підходів в контексті вивчення минулого українського народу спершу закордонні, а потім вітчизняні історики-науковці звертали свою дослідницьку увагу на тему повсякденності. В вітчизняному історіографічному дискурсі появилися книги, що аналізують різні аспекти повсякденності, але лише певних соціальних груп на різних етапах радянської епохи. Проте, не зважаючи на їхній інтерес до цього нового напрямку, до цього час не існує комплексного дослідження, де б ґрунтовно, різносторонньо було вивчено повсякденне життя освітян Української РСР в період другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст.

З'ясовано, що впродовж другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст. відбувалися великі зміни у якісному та кількісному складі педагогів

(педкадрів). Розширення мережі загально-освітніх закладів, в цілому реформування шкільної освіти сприяли кількісному зростанню вчительства. «За неповні 10 років, протягом 1955-1964 рр., кількість освітян збільшилася майже у 1,5 рази». Крім зазначеного підвищенням характеризувався й освітній рівень вчителів. Завдячуючи реформам Міністерства освіти Української РСР, в ході яких розвивалася системи вечірнього й заочного навчання в вишах, до середини 60-х рр. ХХ ст. відсоток освітян із повною вищою освітою зріс більш ніж у два рази.

В окреслені роки певних змін зазнав і якісний та кількісний склад вчителів на селі. Варто наголосити, що із швидким розвитком міст, містечок і відповідно збільшенням міського населення відбувалося зменшення числа вчителів сільських шкіл і при цьому збільшення відсотку міських вчителів. Окрім всього, проходили позитивні тенденції у якісному складі сільського вчительства: «якщо в сер. 50-х рр. ХХ ст. кожен шостий із них мав вищу освіту, то вже в першій пол. 60-х рр. ХХ ст. кожен третій сільський вчитель володів дипломом про вищу освіту».

Встановлено, що однією із рис тогочасного вчительства являлася тенденція до його фемінізації. Понад 70 відсотків педагогічних кадрів були жінками, а це пов'язувалося, перш за все з невисокою заробітною платнею працівників освіти та відносно неважкими умовами роботи.

До особливостей тогочасних вчителів, варто віднести й багатонаціональний склад. Хоча українці складали більшу частину в середовищі інтелігенції педагогічної – а це понад 70 відсотків. Також в школах Української РСР працювали росіяни, молдавани, євреї, угорці, гагаузи, болгары і інші.

Встановлено, що у «регіонах компактного проживання національних меншин» – а це Чернівецька обл., Одеська обл., Закарпатська обл. діяли національні школи, для яких вчителів готували на спеціальних відділеннях вишів».

Доведено, що труднощі із матеріально-побутовим забезпеченням педагогів провокували велику плинність кадрів, а це у свою чергу негативно впливало на рівень навчання учнів.

З'ясовано, що матеріальна складова педагогів-освітян другої пол. 50-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст. на той час відзначалася своїми особливостями та характеризувалася суперечливими явищами. В першу чергу головними визначальними критеріями матеріального благополуччя педагогів була заробітна платня. Вона ж складала основу прибуткової частини їх домашнього бюджету. У селі педагог отримував грошову винагороду за свою працю. Проте її розмір до сер. 60-х рр. ХХ ст. був невисоким, на двадцять чотири відсотки менший від розмірів заробітної плати робітничих професій.

Досліджено, що вчителі належали до версти соціально захищеної в суспільстві. Педагогам, на відміну від простих селян, виплачували соціальну допомогу за рахунок коштів державного соціального страхування. Вчителям на селі надавалося курортне, санаторне лікування. В другій пол. 50-х рр. ХХ ст. пенсійна реформа, яка відбулася, змінила принцип нарахування пенсійних виплат. Ці виплати здійснювалися у залежності від заробітної плати працівників та кваліфікації. Як результат проведення змін в пенсійному законодавстві – стало збільшення в двічі розміру пенсії для вчителів. Якщо порівнювати з становищем робітників, колгоспників на селі, становищем трудівників радгоспів, то матеріальний стан вчителів був відносно кращим.

З'ясовано, що регулярні виплати грошей (заробітної платні) та не дуже високі ціни на продукти, продовольство, дозволяли педагогам забезпечувати себе основними продовольчими потребами. Вчителі повноцінно харчувалися, що досить таки позитивно відображалось на їхньому стані здоров'я, і на їхній працездатності. Також вчителів держава наділяла земельними ділянками, присадибними ділянками. Якщо бажав

вчитель, то йому місцеві органи радянської влади (або ж колгоспи) виділяли земельний наділ під городи.

Проаналізовано, що труднощі у вчителів були із придбанням побутових та промислових товарів (хоча такі труднощі були в багатьох інших соціальних верств населення в суспільстві). Дорого коштував і одяг, високі ціни на одяг змушували освітян самим шити цей одяг, або ж звертатися за послугами до кравців. В другій пол. 50-х рр. ХХ ст., в сільській місцевості сфера побутових послуг була на низькому рівні. У Українській РСР не вистачало перукарень, ательє, майстерень по ремонту побутової техніки і ін.

Із метою щоб заохотити вчителів працювати на селі, радянська влада надала сільським освітянам ряд пільг по забезпеченню житла, по оплаті комунальних послуг, по забезпеченню їх продуктами харчування. Однак, в повному обсязі, сільські вчителі не отримували тих задекларованих радянською державою матеріальних пільг.

В цілому, обмеженість державою у фінансуванні, дефіцит будівельних матеріалів для будівництва осель вчителя проходили повільними темпами. І вже на середину 50-х рр. ХХ ст. приблизно сорок чотири відсотки сімей вчителів винаймали (орендували) приміщення для проживання. Ці приміщення далеко не завжди відповідали санітарним і гігієнічним нормам.

Важкі умови для проживання були однією із тих причин, по якій проходив відтік педагогічних кадрів із села в міста та районні центри. Проте і в містах житлове питання педагогів залишалася теж не вирішеним, однак, вчителів вабило різноманітність міського культурного дозвілля та краще облаштування побуту тощо.

Встановлено, що до сер. 60-х рр. ХХ ст. заробітна плата освітян зросла на двадцять дев'ять відсотків, наслідком чого стало підвищення їх купівельної спроможності. Окрім всього, зниження цін на промислові

товари, характерне для кін. 50-х – поч. 60-х рр., дозволило вчителям купувати речі довготривалого споживання – це побутові прилади, меблі та інше.

Фактично доведено, що в другій пол. 50-х рр. ХХ ст. та протягом першої пол. 60-х рр. ХХ ст. радянська політико-ідеологічна система була головним формуючим важелем соціокультурного повсякденного життя вчителів. В тогочасному радянському суспільстві, вчителі виконували важливу функцію провідника тоталітарної держави. Вчителі, спільно із членами КПУ, членами комсомолу (різних ланок партійних організацій) були вимушені формувати комуністичну свідомість кожного учня, суспільну свідомість в цілому.

Навантаженням обов'язковим для вчителів (села чи міста), в цілому Української РСР була масово-політична робота, що проводилася серед населення, сюди варто віднести:

- читання лекцій з політичної тематики;
- читання лекцій із марксистсько-ленінської теорії;
- читання лекцій по темі досягнень радянської техніки й науки;
- роз'яснення рішень, з'їздів, постанов КПРС – КПУ;
- роз'яснення радянської внутрішньої й ведення міжнародної політики;
- ведення атеїстичної пропаганди.

Отже, вчителі, освітяни сприяли процесу забезпечення ідеологічного контролю радянської влади над життям суспільства, над громадянами. Вчителі насаджували суспільству засади і основикомуністичної моралі.

Також вчителів радянська влада змушувала займатися самоосвітою, комуністичною «самоосвітою», а саме читати, програми КПРС – КПУ, їхні рішення, вивчати праці В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, книги марксизму-ленінізму тощо. Постійними формами політичного навчання впродовж 2-гої пол. 50-х – 1-шої пол. 60-х рр. ХХ ст. було охоплено

близько вісімнадцяти відсотків педагогів. Проте, варто наголосити, що в більшості вчителі до такого роду занять (навчання) відносилися досить формально і вимушені були їх відвідувати через вимогу радянських партійних структур.

Важливу роль в проведенні повсякденності педагогів відігравала їхня власна участь в суспільному, громадському житті. Вчителі виконуючи обов'язки народних дружинників, депутатів місцевих рад, членів соціальних комісій. Така постійна зайнятість освітян різними понаднормовими обов'язками, створювала ситуацію за якої в педагогів не було вільного часу для свого власного відпочинку.

Доведено, що громадське життя, професійна діяльність та дозвілля освітян знаходилося під пильним контролем та наглядом профспілкових, партійних комітетів. Тобто всі сторони життя вчителя характеризувалися радянською заідеологізованістю. Навіть в проведенні свого власного дозвілля, вчителі, педагоги були абсолютно позбавленні самостійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

1. XIX з'їзд Комуністичної партії України. 17-21 січня 1956 р. Матеріали з'їзду. Київ: Держполітвидав, 1956. 240 с.
2. Заробітна плата працівників установ народної освіти: зб. законодавчих та інструктивних матеріалів / [упоряд. А. Г. Половодов]. Львів : [Б. в.], 1956. 295 с.
3. Здобутки народної освіти Української РСР / [ред. кол. Є. С. Березняк (голова) та ін.]. Київ : Радянська школа, 1976. 175 с.
4. Історія України: документи і матеріали. Посібник для студентів вищих закладів освіти, учнів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій / [В. Ю. Король (уклад., коментарі)]. Київ : Академія, 2001. 446 с.
5. Керівні матеріали про школу (довідник директора школи) / [упор. Є. С. Березняк, Г. К. Гончаренко, О. Г. Сивець]. Київ : Радянська школа, 1966. 551 с.
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. Т. 2. (1941 – 1976) / [редкол.: В. У. Юрчук (голова) та ін.]. Київ : Політвидав України, 1977. 1022 с.
7. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917 – 1960 рр. Київ : в 2 т. Т. 2 (червень 1941–1960 рр.) / [ред. О. В. Килимник та ін.]. Київ: Держполітвидав УРСР, 1961. 665 с.
8. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статист. зб. Київ:Статистика, 1973. 316 с.
9. Народне господарство Української РСР в 1961 році: статист. щоріч. Київ : Держстатвидав, 1962. 751 с.

10. Народне господарство Української РСР в 1963 році: статист. щоріч. Київ: Держстатвидав, 1964. 654 с.
11. Україна у ХХ столітті (1900–2000) : зб. матеріалів / [упор. А. Г. Слюсаренко та ін.]. Київ: Вища школа, 2000. 350 с.
12. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР: в 7 т. / [ред. і гол. упор. С. Д. Михальчук]. Київ : Політвидав України. Т. 3 (1952 – 1956 рр.). 1963. 1122 с.
13. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР: в 7 т. / [ред. і гол. упор. С. Д. Михальчук]. Київ : Політвидав України. Т. 4 (1957 – 1958 рр.). 1964. 847 с.

ЛІТЕРАТУРА

14. Азова Б. О., Крол С. Є. З досвіду виховання в учнів навичок і звичок культурної поведінки. Київ : Радянська школа, 1962. 85 с.
15. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
16. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 667 с.
17. Білодід І. Про культуру педагогічної праці. Київ : Радянська школа, 1960. 49 с.
18. Бондар А. Д. Організація навчально-виховної роботи у восьмирічній школі. Київ : Радянська школа, 1962. 145 с.
19. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967). Київ : Вид-во Київського університету, 1968. 227 с.
20. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40 – 80-х роках

- XX ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
21. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50 – 80-х років XX ст.: історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.
 22. Брехунець Н. С. Політизація навчально-виховного процесу в закладах освіти України 50-80-х років XX ст.: до історіографії проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2004. Вип. 8. С. 52–57.
 23. Булгакова О. В. Кількісно-якісні показники науково-педагогічної інтелігенції України доби «відлиги» (на прикладі істориків). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст.* Київ, 2011. Вип. 16. С. 145–151.
 24. Булгакова О. В. Науково-педагогічна інтелігенція України як об'єкт державної політики (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) / О. В. Булгакова. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2013. Вип. 18. С. 232–245.
 25. Вовк В. М. Побут міського населення Наддніпрянської України в 1950 – 80-х рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2005. Вип. 9. С. 206–212.
 26. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50 – 80-х роках XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 23 с.
 27. Войцехівський Ю. В. Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х рр. Київ – Бердянськ: [Б.в.], 2004. 124 с.
 28. Герегова С. В. Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича.

Чернівці, 2004. 19 с.

29. Даниленко В. М., Романюк І. М. Інтелігенція українського села в 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.: історіографія та джерельна база проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2004. Вип. 8. С. 46–52.
30. Довгань І. О. Діяльність партійних організацій України по будівництву шкіл і зміцненню їх навчально-матеріальної бази. З історії боротьби комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні. Київ, 1972. С. 91 – 101.
31. Дудка Р. А. Суспільно-культурна діяльність інтелігенції України у другій половині 50-х – на початку 60-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1996. 22 с.
32. Ісайкіна О. Д. Проблеми медичного обслуговування міського населення України (1945–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2005. Вип. 9. С. 346 – 353.
33. Історія Української РСР / [ред. кол.: А. Г. Шевельов, Ю. Ю. Кондуфор, (гол. ред.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977–1979. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 1970-і роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 – 1950-і роки). 1979. 392 с.
34. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 250 с.
35. Козак В. Є. Матеріальна база сільської школи. Київ : Радянська школа, 1979. 156 с.
36. Колосова КИЇВ А. В ногу з життям. З досвіду роботи партійних організацій Української РСР / [відпов. ред. К. А. Колосова, упор. С. П. Заволока]. Київ : Радянська школа, 1961. 205 с.

37. Колосова КИЇВ А. Школи України на новому етапі / К. А. Колосова. Київ : Радянська школа, 1960. 89 с.
38. Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія. 2011. № 982. Вип. 44. С. 8–21.
39. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 174–184.
40. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958 рр.). Львів: Вища школа, 1975. 239 с.
41. Красножон Н. Г. До питань відновлення вчительських кадрів загальноосвітньої школи України (1944–1953). *Наукові записки з української історії*. 1999. Вип. XII. С. 345–357.
42. Красножон Н. Г. Соціальне становище вчителів загальноосвітньої школи України (1944–1953 рр.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. Київ, 2000. Вип. 50. С. 44–47.
43. Кукуруза Ж. Б. Перетворення в галузі освіти УРСР (середина 1950-х – початок 1960-х рр.): огляд історіографії. Гілея : науковий вісник: зб. наук. Київ, 2011. Вип. 51 (№ 9). С. 183–188.
44. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964). *Український історичний журнал*. Київ, 1998. № 4. С. 91–102.
45. Курило В. С. Освіта та педагогічна дука Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. Луганськ : ЛДПУ, 2000. 460 с.
46. Курносов Ю. О. Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959 – 1970-ті рр.). Київ : Наукова думка, 1975. 207 с.
47. Курносов Ю. О. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих (1959–1965). Київ : Наукова думка, 1968. 180 с.

48. Курносів Ю. О., Бондар А. Д. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. Київ : Наукова думка, 1964. 343 с.
49. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин, В. А. Смолій (ред.). Київ : Літерра, 2004. 269 с.
50. Логвиненко О. В. Підготовка вчителів та забезпечення ним шкіл України у 1950 – 1960-х роках. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ, 2006. Вип. 10. С. 203–213.
51. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х – початок 60-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2003. 39 с.
52. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя діяльності (40 – 50-ті рр. ХХ ст.). Київ – Чернівці : Рута, 2002. 463 с.
53. Мойсеєнко В. Д. Керівництво КПРС розвитком народної освіти. (На матеріалах УРСР. 1945–1958 рр.). Київ : Вища школа, 1975. 136 с.
54. Моторнюк М. М. Соціальна роль загальноосвітньої школи. Київ : Знання, 1976. 48 с.
55. Моторнюк М. М. Школа і виховання нової людини. (З досвіду діяльності партійних організацій України по перебудові роботи шкіл в напрямку зміцнення їх зв'язку з життям). Київ – Львів: Вид-во Львівського університету, 1963. 164 с.
56. Навчально-виховна робота в школах і групах подовженого дня / [упор.: А. Д. Бондар, Б. Ф. Мельниченко, КИЇВ Ф. Присяжнюк, Н. Ф. Січкарь]. Київ : Радянська школа, 1965. 115 с.
57. Нариси з історії Комуністичної партії України / [автор. колек.: І. Д. Назаренко (кер.), Ю. В. Бабако та ін]. Київ : [Б. в.], 1961. 616 с.
58. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967 рр.) / [ред. кол. А. Д. Бондар (відп. ред.) та ін.]. Київ : Радянська школа,

1967. 483 с.

59. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Українська історіографія. Вінниця : ПП «Поліграфічний центр «Фенікс» ДІВПВАТ «Інфракон», «Інфракон-І», 2007. 360 с.
60. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін. Київ : Вища школа, 2000. 653 с.
61. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : у 2 кн., 3 ч. / відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
62. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
63. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991). Київ – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. 303 с.
64. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1957) / [авт. кол.: М. М. Грищенко, О. Р. Мазуркевич та ін.]. Київ: Радянська школа, 1957. 446 с.
65. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 22 с.
66. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 242 с.
67. Романець Л. М. Соціальний захист учительства України в другій половині 40-х – 50-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Вінницького*

- державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2009. Вип. 15. С. 133–136.
- 68.** Романець Л. М. Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944–1958 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2006. Вип. 11. С. 258–261.
- 69.** Романець Л. М. Участь учительства в культурному та господарському житті України в другій половині 40-х – 50-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2008. Вип. 14. С. 271–273.
- 70.** Романюк І. М. Загальна середня освіта на селі у кінці 1950-х – на початку 60-х рр.: правда проти статистики. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2002. Вип. 6. С. 282–289.
- 71.** Романюк І. М. Проблеми шкільництва на селі в кінці 50-х першій половині 60-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія. 2002. Вип. 4. С. 163–167.
- 72.** Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. / І. М. Романюк. Київ – Вінниця : Книга-Вега, 2005. 256 с.
- 73.** Романюк І. М., Яценюк П. І. Проблеми медичного обслуговування сільського населення України в 1950 – 60-ті рр. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2004. Вип. 7. С. 457–465.
- 74.** Сворац С. Д. Освіта в західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках. (Деякі аспекти історії, політики, педагогіки). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 38 с.
- 75.** Сворац С. Д. Становлення радянської системи освіти в Західному регіоні України: традиції і проблеми. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 43 с.
- 76.** Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська

- доба: колект. моногр. / відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
77. Ткаченко О. Г. Житлові умови міського населення в повоєнний період (1945–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2005. Вип. 8. С. 207–212.
78. Ткаченко О. Г. Проблема побутового обслуговування міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2004. Вип. 7. С. 415–421.
79. Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства. *Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.* 2004. Т. 2. С. 286–313.
80. Удод О. А. Історія повсякденності як методологічна проблема. *Доба.* 2002. № 3. С. 6–18.
81. Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство.* 2010. № 3. С. 6–9.
82. Федонюк К. Є. Діяльність районних рад в галузі народної освіти і культурно-освітньої роботи. Київ : ДержполітвидавУРСР, 1958. 91 с.
83. Федоренко Я. А. Зміни в культурно-духовному житті українського селянства в період хрущовської «відлиги»: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2009. 20 с.
84. Худяк Р. А. Охорона здоров'я трудящих Української РСР (1946–1958 рр.). *Історичні дослідження. Вітчизняна історія.* 1978. Вип. 4. С. 63–80.
85. Шаповал Ю. І. Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ : Наукова думка, 1993. 351 с.
86. Шевчук О. А. Інтелігенція України у реалізації національно-культурних програм (кінець 50-х – початок 90х рр. ХХ ст.). Київ :

Рідний край, 1996. 34 с.

87. Шокалюк А. И. На принципах интернационализма. Подготовка кадров национальной интеллигенции в СССР. 1951–1958. Київ – Львов : Вища школа, 1981. 126 с.
88. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. Київ : Асоціація «Україно», 1995. 80 с.
89. Янковська О. В. Реформи УРСР в соціальній сфері в середині ХХ ст.: пенсійне забезпечення. (До 55 річчя пенсійної реформи). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2012. Вип. 17. С. 123–140.
90. Янковська О. В. Соціальна складова реформ М. Хрущова. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика :зб. ст.* Київ, 2011. Вип. 16. С. 21–38.
91. Янковська О. В., Бачинський Д. В. Реформи в УРСР у соціальній сфері (1950 – 1960-ті рр.): житлове забезпечення. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2013. Вип. 18. С. 132–149.